

рейду генерал-хорунжого Ю. Тютюника в листопаді 1921 р. Доклад Головному отаманові // Літопис Червоної калини. – 1930. – Ч.7–8. – С.17–20. 15. Сушко Р. Вказана праця. – С.105–106. 16. Сушко Р. Вказана праця. – С.108–109. 17. Сушко Р. Хто мав причину вбити полковника Ю. Отмарштайна? – Прага, 1933. – С.5. 18. Там само. – С.12. 19. Сушко Р. Хто мав причину вбити полковника Ю. Отмарштайна? – Прага, 1933. – С.14. 20. Сушко Р. Базар. – С.114. 21. Сушко Р. Базар. – С.115. 22. Там само. 23. Там само. – С.116. 24. Сушко Р. Українці у боротьбі проти більшовиків. – Львів, 2004. – С.66. 25. Сушко Р. Базар. – С.117. 26. Сушко Р. Хто мав причину вбити полковника Ю.Отмарштайна? – Прага, 1933. – С.7. 27. Тютюник Ю.З поляками проти Вкраїни. – Харків, 1924. – С.103. 28. Файзулін Я, Скальський В. Перелоги української революції: Другий зимовий похід Армії УНР. – К., 2008. – С.20. 29. Чижевський М. 15 діб на окупованій Москвою Україні // За державність. 1932. – №3. – С.141. 30. Шпілінський О. Базар (1921–1931 рр.). Другому Зимовому походу Української армії в X-ті роковини // Базар. – BAZAR 1921-21/XI-1931. – Каліш, 1932. – С.10. 31. Там само. – С.11. 32. Шпілінський О. Вказана праця. – С.74. 33. Яновський В. За Україну, за її долю // Базар. – Каліш, 1932. – С.165.

УДК 94(477)

Л.О. Шелюк

Рівненський інститут слов'янознавства

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ У 1920–1923 рр. ТА ЇЇ ЗНИЩЕННЯ БІЛЬШОВИЦЬКОЮ ВЛАДОЮ

© Шелюк Л.О., 2014

На основі аналізу архівних документів та наукових досліджень показано процес втрати Україною своєї державності в умовах більшовицької окупації.

Ключові слова: Україна, державність, більшовицька окупація, Росія.

The article is based on an analysis of archival documents and scientific studies have shown the loss of Ukraine statehood under Bolshevik occupation. Revealed the main causes and background elimination of state and public structures.

Key words: Ukraine, state system, bolshevist occupation, Russia.

Першими кроками в дипломатичній сфері нового більшовицького керівництва УСРР після приходу до влади у 1920 р. була активізація безпосередніх зв'язків із зарубіжжям і розширення міжнародної діяльності. Для повсякденного керівництва дипломатичною діяльністю Всеукраїнський виконавчий комітет постановою від 21 березня 1920 р. створив спеціальне відомство зовнішніх зносин – Народний Комісаріат закордонних справ [1], функції якого до того часу фактично здійснював Раднарком УСРР. Спочатку його очолював голова Ради народних комісарів Раковський (що свідчить про важливість цього відомства), заступником був призначений В. Яковлев (син купця, закінчив Київський торговельний інститут, до цього призначення працював у надзвичайній комісії, брав участь у розстрілі рідного батька, члена Союзу російського народу). В. Яковлев дуже цікаво визначив роль наркоматів закордонних справ: Московський, тобто НКЗС РРФСР – це закордонна канцелярія ЦК РКП (б), Рада народних комісарів до нього не торкається, український же НКЗС відіграє ще меншу роль, його діяльність повністю контролюється Москвою [2] “Щоби бути добрим радянським дипломатом, – розповідав він Беседовському, – потрібно розуміти, що при всіх дипломатичних радянських місіях існують представництва НК, Комінтерну, військової розвідки” [3].

До речі, створюючи відомства з міжнародних зв'язків, радянська влада ні в чому не хотіла бути схожою на інші держави і винаходила все нове. Наприклад, замість міністерства закордонних справ – народний комісаріат, вигадали титул головам посольств за кордоном – повноважний представник. З приводу цього, наприклад, у Польщі були непорозуміння. Польське міністерство закордонних справ при складанні списків дипломатів, акредитованих у країні, розташувало прізвища радянських представників після послів, тим самим принизивши їх статус. Українське радянське посольство висловило протест. У своїй ноті МЗС Польщі відповіло, що в міжнародній практиці ще ніколи не було повноважних представників, і у Віденському трактаті, який регулює питання старшинства між дипломатичними представництвами, не передбачено категорію повноважних представників. Урешті–решт радянська сторона довела, що повноважний представник у Польщі є повноважним міністром і надзвичайним посланником [4].

НКЗС УСРР мав у своєму складі, як це свідчить його звіт V з'їздові Рад, колегію Комісаріату, відділи: дипломатичних зносин, економічно-правовий, преси і інформації, управління справами та секретаріат. У перший період своєї діяльності НКЗС УСРР зосередив основну увагу на питаннях репатріації і переселення іноземних громадян, які проживали в Україні, в їх країні і громадян УСРР – на батьківщину.

Зовнішньополітичними актами комісаріату в цей період були насамперед спільні з народним комісаріатом закордонних справ РСФРР ноти протесту і заяви проти інтервенції білополяків. Це були звернення до держав Антанти і до польського уряду. У зверненнях до держав Антанти пропонувалося вплинути на поляків і примусити їх припинити кровопролитну війну. У зв'язку з тим, що разом з поляками в війні проти радянської України брали участь “петлюрівські банди”, значна частина яких, підкреслювалося в зверненні, формувалося на території Чехословаччини, радянський уряд через НКЗС УСРР надіслав також ноту протесту чехословацькому уряду.

Наступним “важливим” актом УСРР 1920 р. була нота НКЗС від 3 липня німецькому уряду. У ноті зазначалося, що “вигнані з України” ворожі їй народів “уряди” Скоропадського, директорії знайшли собі пристановище в Польщі, Німеччині і Чехословаччині. Саме вони, – підкреслювалося в ноті, – “простягали руки” до 400-мільйонного українського золотого фонду. НКЗС УСРР заявив німецькому уряду, що він буде розглядати користування цим фондом, як замах на надбання українського народу, і вважає не маючи сили розпорядження німецького уряду про видачу грошей будь-кому, крім радянського уряду України.

Наприкінці 1920 р. Народний Комісаріат закордонних справ УСРР надіслав ноту протесту урядом Болгарії, Чехословаччини і Англії, які підтримували і допомагали Врангелю [5].

Діяльність НКЗС УСРР значно активізувалася в наступні роки. Мабуть, варто погодитися з С. Кульчицьким, що утворення у складі уряду УСРР наркомату закордонних справ і його активна робота в 1921–1922 рр. є своєрідним феноменом, який вимагає пояснення і є підстави вважати, що походження цього феномена – здебільшого суб'єктивного характеру. На перший план висувається колоритна постать Раковського [6]. Французький дослідник життя Раковського пише: “...такі люди, як Раковський, Йоффе і Воровський, своїм народженням і культурою були пов'язані із суспільством, яке вони відкинули, але з якого вони вийшли і яке наклало на них глибокий відбиток. Вони були антиподами невігластва, грубості, нетерпимості і догматизму, характерних для послідовників Сталіна” [7].

У тому, що УСРР отримала вихід на зовнішньополітичну арену, – зазначає С. Кульчицький, – відіграли свою роль не тільки дипломатичні здібності Раковського, але й відсутність у нього коренів у місцевому середовищі. Вважаючи цю ключову фігуру в політичному істеблішменті республіки своєю, центр міг не турбуватися про небезпеку поживлення українського сепаратизму навіть у комуністичному варіанті.

Якщо це так, то на передній план для центру виступали переваги, а не недоліки самостійних, але координованих радянських республік на зовнішньополітичній арені. 1 червня 1921 р. Чичерін телеграфував Раковському, якого завжди цінував: “ Нам здається, що було б краще, якби УСРР частіше виступала самостійно, одна, виявляючи самостійність своєї зовнішньої політики, і тільки у найважливіших випадках ми могли б подавати дипломатичну допомогу” [8].

Ці слова не можна вважати декларацією дипломата. У цьому разі потреби в деклараціях не існувало. Однак спроби української сторони реалізувати своє право на зносини із закордоном весь час наштовхувалися на перепони в ланках центрального партійно–радянського апарату. Надто багато відповідальних працівників у центрі вважало явно ненормальним, коли периферійні органи виявляли бажання самостійно спілкуватися з країнами світу.

На початку січня 1921 р. при російському уряді була утворена дипломатична місія УСРР у складі Коцюбинського (голова), Ляха і Аусема. Коцюбинський разом із спеціальним посланником українського уряду Коном провели в Москві успішні переговори з литовським урядом. 14 лютого 1921 р. було підписано перший в історії УСРР договір з Литвою про встановлення дипломатичних відносин [9].

Тим часом у Ризі велися радянсько–польські переговори про припинення стану війни й укладення мирного договору [10]. Делегація під керівництвом Йоффе була об'єднаною. Представники України Квірінг і Шумський входили до її складу на правах рядових членів. Квірінг надіслав з Риги на розгляд політбюро ЦК КП (б) У записку “Про дипломатичні представництва УСРР”. Як і будь–який інший документ принципового характеру, вона була представлена в ЦК РКП (б) і додатково – наркому закордонних справ Чичеріну. Відзначивши, що Україна стоїть на передодні встановлення дипломатичних, консульських та інших відносин з Польщею і країнами Балтії, а в більш віддаленому майбутньому це питання постане і відносно інших держав, Квірінг запропонував визначитись з формою представництва. Ще до підписання мирного договору з Польщею він пропонував утворити посольство УСРР у Варшаві і консульства у Львові, Тернополі і Станіславі. Крім Польщі, Квірінг пропонував заснувати представництва УСРР у країнах, де перебували етнічні українські землі – Румунії, Австрії, Німеччині та Італії [11]. Показовою є строга аргументація: “Оскільки Україна посідає в політиці великих держав самостійне місце, ми не можемо відмовитися від самостійних посольств УСРР у великих державах, тому що передача повноважень УСРР російським послам являла б для цих держав показник фіктивності усіх розмов про суверенну Україну, дала б надто сильну зброю усім нашим ворогам”.

Записку Квірінга було розглянуто в Харкові надзвичайно оперативно через тиждень після відправлення її з Риги. ЦК КП (б) У вирішив питання позитивно і навіть дав директиву про можливих голів українських представництв, хоч ще було невідомо (за винятком Польщі), коли встановляться дипломатичні відносини з відповідними країнами.

Мирний договір з Польщею було укладено 18 березня 1921 р. у палаці Чорноголових у Ризі [12]. За ним Польща визнала радянську Україну як незалежну державу та її уряд.

17 квітня 1921 р. Радянська Україна ратифікувала Ризький договір на засіданні ВУЦВК, після ратифікації Москвою. 14 квітня його ратифікував польський сейм. Українська соціалістична радянська республіка визнавалася Польщею й отримувала міжнародний правовий статус. Договір викликав різні оцінки, наприклад, І. Лисяк – Рудницький порівнював його з Андрусівською угодою 1667 р., згідно з якою Україна також без участі представників її народу була поділена між Росією і Польщею, етнічно–історичні українські землі з 6–мільйонним українським населенням відходили до Польщі (Східна Галичина, Холмщина, частина Волині), Наддніпрянська Україна, хоч і була проголошена незалежною УСРР, фактично відходила до Росії [12].

Негативну оцінку цієї угоди давав керівник Польської держави Ю. Пілсудський, який після більшовицько–польської війни втратив свій вплив на зовнішню політику країни і не міг запобігти підписанню договору з більшовиками. Із спогадів одного з його соратників, 18 березня під час урочистостей, присвячених укладенню Ризького договору у національному театрі, Ю. Пілсудський був у поганому настрої й висловився, що не має причин для радощів, що це наша поразка: “Якщо не Ленін, то його нащадки будуть правити у Варшаві” [13].

Ю. Пілсудський був проти Ризької угоди насамперед тому, що біля східних кордонів Польщі мала знаходитися нова комуністична Російська імперія, зовнішня політика якої ґрунтувалася на загарбницьких засадах світової революції, Ю. Пілсудському не вдалось до кінця допомогти уряду УНР створити незалежну, демократичну державу – союзницю Польщі.

Відносини радянської України з Польською Республікою були віддзеркаленням стосунків з радянською Росією. Вони ускладнювались тим, що уряд УНР знаходився на польській території, він продовжував, з одного боку, боротьбу за незалежність України, а з другого, – проти курсу комуністів на підготовку соціалістичної революції в Європі, насамперед у Польщі [14].

Тут доцільно звернути увагу на те, що, як акцентує дослідник М.П. Гетьманчук, стосовно дати підписання і ратифікації Україною Ризького договору і вступу його в силу у науковій літературі існують розбіжності [15]. Автор звертає увагу на те, що Ризький мирний договір, який став великою поразкою української дипломатії та кінцем української самостійної державності, був ратифікований 17 травня 1921р.

Правильно вказана дата ратифікації Ризького договору Україною відсутня фактично у всіх радянських наукових джерелах. Окремі українські історики вказують, що “цей ганебний акт ратифіковано Всеукраїнським виконавчим комітетом” 17 квітня 1921 р., і посилаються на спеціальне урядове засідання (на нашу думку, – в радянській Росії було два центри зовнішньої політики – зовнішньополітичне відомство і Комінтерн, але це вимагає ще глибокого дослідження. – Авт.). Архівні джерела, зокрема стенографічний звіт роботи другої сесії ВУЧВК п’ятого скликання від 17 травня 1921р., це заперечує. 17 квітня Ризький договір з Польщею міг бути “ратифікований” тільки українським більшовицьким урядом (Раднарком УСРР), а не ВУЦВК. Вказана обставина, а це найбільш вірогідно, вплинула на замовчування офіційною радянською історичною наукою правильно вказаної дати ратифікації. Можна із впевненістю стверджувати чому. Оскільки більшовицька Москва офіційно заявила про набрання чинності Ризького договору в силу 30 квітня 1921 р., а ВУЦВК у квітні його не ратифікував, про це було заборонено писати. Отже, робить висновок М. Гетьманчук: 1) ВУЦВК не міг ратифікувати Ризький договір з Польщею 17 квітня 1921 р.; 2) якщо це було зроблено Раднаркомом УСРР, то чи мав радянський уряд на це повноваження; 3) чи була правомочною ратифікаційна грамота УСРР під час обміну ними 27 квітня у Мінську; 4) виникають сумніви щодо вступу в силу самого договору, тому що УСРР, як рівноправна договірною стороною, ратифікувала його з порушеннями, без погодження найвищим законодавчим органом [16].

Згідно з Ризькою угодою радянська Україна і Польща обмінялася посольствами. Дипломатичним представником Польщі при уряді УСРР був призначений граф Ф. Пулавський в ранзі повіреного у справах, а повноважним представником України у Польщі – О. Шумський. 6 жовтня 1921р. два посольства зустрілися на прикордонній станції Здолбунів. Українська делегація у складі посла О. Шумського, радника Я. Хургина, першого секретаря І. Сіяка, другого секретаря М. Попова і уповноваженого від народного комісаріату закордонних справ М. Любченка відвідала польське посольство в його салон–вагоні. Під час розмови була висловлена надія на добросусідські відносини між двома народами та розвиток економічних зв’язків. Після зупинки у Києві посольство Польщі прибуло до Харкова. Крім посла, до його складу входили: торговельний радник Ромицький, генеральний консул Хорват, всього 50 осіб [17].

Посольство УСРР розташувалося у Варшаві в готелі “Вікторія”. О. Шумського прийняв міністр закордонних справ З. Скірмунт, були вручені вірчі грамоти для передачі Пилсудському, під час півгодинної бесіди підкреслювалася важливість встановлення тісних торговельних відносин [18].

У свою чергу, польського посла Пулавського прийняв голова Ради народних комісарів УСРР Раковський. Під час їх бесіди, яка, за оцінками польської сторони, мала дружній та доброзичливий характер, говорилося про необхідність більш тісних взаємин двох держав. Інформацію про цей прийом надрукувало багато польських газет [19].

Деяких проблем польсько-українських відносин торкнувся Ф. Пулавський в інтерв’ю кореспонденту газети “Таймс” 25 листопада 1921 р. Він підкреслив важливість обміну дипломатичними представниками для налагодження зв’язків між Україною і Польщею. Оцінюючи внутрішню ситуацію, він відзначив, що Україна останніми подіями була доведена до крайнього руйнування, але завдяки непу з’являються можливості її відродження, денационалізація деяких підприємств як перший крок. Усе це створює базу для розвитку торговельних та економічних

зв'язків двох країн. Щодо політичних проблем, то посол підкреслив, що Польща намагається виконувати статті Ризької угоди, а те, що має місце перехід озброєних українських груп з території Польщі в Україну, то польська сторона не в змозі цьому запобігти, оскільки в більшості випадків це намагання емігрантів помститися за знищені домівки та розстріл рідних радянською владою. В цілому пан Пулавський позитивно оцінює перспективи розвитку відносин Кривин і Солов'є на боці України, а села Мощаницю, Бодівку, Вільбівне, м. Острог й шлях – на боці Польщі; далі в загальному напрямку на м. Білогірка, залишаючи на боці України села Боровицю, Степанкове, Баймаки Північні та Південні, Лиськи, Сивки, Волоськи, м. Ямпіль, с. Діківці, В'язовець і Кривчики, а на боці Польщі – Боложівку, Садки, Обори, Шкроботівку, Паньківці, Грибове, Лисогірку, Молодків і м. Білозірку; далі вздовж річки Збруч, залишаючи шлях і с. Щанівка на боці Польщі; далі вздовж річки Збруч до упадання її в ріку Дністер” [19].

Кордони між Україною і Польщею були встановлені без жодних етнічних та історичних підходів, вони повністю ігнорували національні інтереси українського народу й були визначені лінією знаходження Польської армії з незначними відступами в той чи інший бік.

Ризький договір встановлював загальну лінію кордонів, на практиці потрібно було провести ще роботу по уточненню кожного його метра, встановленню державних знаків, вирішити долю населених пунктів, через які мав проходити рубіж. Для проведення цієї роботи була створена Змішана польсько-радянська прикордонна комісія. Російсько-українську делегацію (РУД) очолював С. Пестковський, польську – Л. Василевський. Остаточна робота комісії була завершена у серпні 1924 р. Під час утворення кордонів виникало багато непередбачуваних проблем, наприклад, вимога польської делегації просунути лінію на території Волині на схід від 10 до 20 км. Уряд Росії в численних дипломатичних нотах до польської сторони відкидав усі претензії підкреслював, що кордони пройдуть суворо за Ризьким договором.

Наступна проблема, яку потрібно було вирішити радянській Україні та Польській Республіці, – проведення обміну біженцями та військовополоненими, що під час війни, революції, локальних конфліктів опинилися на чужій території. Польська сторона під час переговорів у Ризи постійно ставила це питання й пропонувала шляхи його вирішення, в результаті чого, ще до підписання мирного Договору, 24 лютого 1921 р. була укладена Угода про репатріацію між РРФСР, УСРР, з одного боку, і Польщею – з другого [20]. Передбачалася швидка репатріація “заложників, полонених, військовополонених, біженців та емігрантів!” на добровільній засаді, згідно з заявою людини, яка бажає повернутися.

Для проведення цієї роботи була створена Змішана комісія, в яку входили Польська делегація, яка працювала у Москві, і Російсько-українська делегація, яка працювала у Варшаві. За даними евакуаційного комітету в Україні, на території від 18 квітня 1921р. було зареєстровано 122 600 поляків, які бажали виїхати до Польщі [24]. Однак ці дані не були остаточними, реєстрація тривала далі.

На території Польщі також перебувало багато біженців з України, серед яких – майже вся армія УНР, інтернована 1920 р. Саме вона, а також український уряд у Тарнові в першу чергу непокоїв радянську владу у Москві й Харкові. Російсько-українська делегація у справах репатріації, яка працювала у Варшаві, розпочала збір даних про вояків армії УНР у таборах інтернованих та розгорнула активну агітацію, спрямовану на повернення рядових та офіцерів в Україну.

За офіційними радянськими даними, у Польщі було інтерновано 12000 офіцерів та солдатів армії С. Петлюри [25].

За польськими джерелами, після Закінчення українсько-більшовицької війни, коли армія УНР перейшла на польську територію і була інтернована в таборах, українська еміграція налічувала в цілому 40 тис. осіб, серед яких було 65 депутатів, 14 міністрів, 1680 чиновників, 3530 офіцерів і майже 11500 солдатів [26].

Для полегшення проведення репатріації саме цієї частини української еміграції уряд УСРР прийняв дві постанови про амністію. 30 листопада 1920 р. ВУЦВК оголосив постанову про “повну особисту амністію перебуваючим за кордоном робітникам і селянам УСРР, що брали участь, як

рядові в лавах армій С. Петлюри, П. Скоропадського, А. Денікіна, Врангеля, Булак-Булаховича та інших ворогів робочо-селянської влади”. Командирський склад цих армій отримував право особисто звернутися з проханням про повернення до РУД. 12 квітня 1922 р. приймається ще одна постанова про “амністію чинам білих армій і вільної еміграції”. Варто відзначити, що подібні постанови приймалися спочатку урядом радянської Росії, нова постанова надала “повну особисту амністію всім перебуваючим за кордоном особам українського громадянства... Однак разом з тим, з огляду на продовження злочинних спроб проти робітничо-селянської республіки ВУЦВК ухвалює оголосити таких закоренілих злочинців проти волі українського трудового народу й непримиренних ворогів робітників і селян України: Павла Скоропадського, Симона Петлюру, Юрка Тютюнника, Нестора Махно, Петра Врангеля, Кутепова й Бориса Савінкова” [27].

Члени російсько-української делегації по репатріації постійно відвідували табори інтернованих, розповідали про життя в УСРР, агітували за повернення. У своїх звітах РУД постійно підкреслювала, що її членів зустрічають вкрай вороже, підозріло, особливо цей настрій посилюється, коли у Польщі стало відомо про розстріл частини репатріантів неподалік від кордону та про покарання близьких, які залишалися на радянській території. Наприклад, коли представники РУД відвідували табір Стражаловка, після проголошення про амністію у відповідь заспівали “Ще не вмерла Україна”. Були випадки нападу на членів делегації.

Зрозуміло, що командування української армії перешкоджало поверненню в УСРР солдатів і офіцерів. Так, у листі головного отамана С. Петлюри до командирів куренів говорилося: “Більшовики вживають всіх заходів щодо розпорошення наших сил, не спиняються ні перед підкупом, ні перед провокаціями; надсилають в табори листи нібито від тих, хто ще літом виїхав до більшовиків, нібито на радянській Україні життя гаразд, насправді таємно розстрілюють репатріантів. На 2–4 станції від кордону їх чекає більшовицька шибениця і чека. Ми ж мусимо тугу по своїх селах і землях твердо перетерпіти, щоб повернутися на Україну не рабами, не з ласки грабіжників та убивць, не амністрованими московськими наймитами, а вільними громадянами і заслуженими патріотами – вояками нашої вільної України” [28].

Ставлення до тих, хто бажав повернутися до УСРР, було суворим, їх сприймали як зрадників, ізолювали. У зверненні до представників УСРР, що прибули до табору Стржалково у справах репатріації, було записано: “На протязі двох останніх місяців дипломатичні чинники УСРР напружують усіх зусиль до того, щоб змусити українську еміграцію повернутися до України, яку фактично окуповано армією РСФРР, а УСРР є тільки фікція державності. Всі адміністративні органи УСРР обслуговуються елементами чужими українському народові, його культурі, світогляду та прагненням. Україна – колонія метрополії Московщини... Трактують УСРР окупантською агенцією РСФРР, з чинниками якої вважаємо за відповідне провадити надалі боротьбу” [29].

Репатріація українців проходила дуже важко, вимагало більшого часу, ніж сподівалися спочатку.

Проводячи репатріацію, радянська виходила з комуністичних класових позицій. Замість того, щоб створити умови для повернення на батьківщину мешканців України, радянська делегація по репатріації намагалася зібрати поляків-комуністів, громадян Польщі. РУД надсилала польській стороні поіменні списки політв'язнів, пропонувала вивезти їх на радянську територію в першу чергу. Завдяки цьому велика група діячів польського комуністичного руху опинилися в Україні, вони брали активну участь у впровадженні в життя національної політики радянської влади щодо польського населення. До речі, більша частина їх була цією ж радянською владою репресована у 30-ті рр.

У другу чергу радянська сторона вимагала вислати з Польщі вождів українського визвольного руху, наприклад, Нестора Махна, щоб судити його “за вбивства, грабунки та насильство”. Польська сторона, розуміючи, яка доля чекає Н. Махна в радянській Україні, відмовилася його вислати, підкресливши, що це буде вирішувати польський суд, який прийняв постанову вислати Н. Махна разом з родиною з Варшави до Познанського воєводства на

проживання, чим врятував йому життя. Одній із польських газет Н. Махно в інтерв'ю сказав: “Я був, є і буду до кінця життя непримиреним ворогом більшовиків і радянської влади” [28].

За даними Російсько-польської делегації з репатріації, до лютого 1923 р. в Україну через Шепетівку повернулось 3 000 військових, у тому числі до 25 відсотків – офіцерів [29].

Репатріація поляків із СРСР у Польщу завершилась 1924 р., підсумки її підводилися у червні на останньому засіданні Польсько–російсько–української змішаної комісії з репатріації. До цього часу із Польщі до СРСР повернулося 1 100 000 громадян (з квітня 1921р. до квітня 1924 р.) серед них – 15–25 % поляків, близько 65 % українців та білорусів, переважно селян, 25 % – оптантів. На території СРСР, за даними польських джерел, залишилося 1,5 млн. поляків [33].

У цей період взаємини між Радянською Україною та Польською Республікою ускладнювалися тим, що радянська сторона була незадоволена перебуванням на території Польщі уряду УНР, її армії, а особливо допомогою польського генштабу в підготовці антирадянських повстань в Україні з метою повернення їй незалежності. Польська сторона висловлювала протести проти існування підпільних комуністичних організацій на її території, створених при підтримці червоної Москви. Загалом же можна стверджувати, що 1921–1923 рр. були періодом, коли українсько–польські відносини базувалися на засаді Ризького договору, згідно з яким Польська Республіка визнавала УСРР як незалежну державу і мала з нею політичні та дипломатичні взаємини. Однак практично міжнародна діяльність радянської України була підпорядкована радянській Росії, її урядом визначалися напрямки відносин з іншими країнами, у тому числі і з Польською Республікою.

Українсько–польські зв'язки цих трьох років характеризуються вирішенням цілого ряду проблем: по–перше, встановлення кордонів, по–друге – проведення репатріації, і, по–третє, – ліквідація різного роду конфліктів, пов'язаних із перебуванням уряду та армії УНР у Польщі й допомогою радянської сторони польському комуністичному рухові. Компромісність Ризької угоди викликала постійні її порушення як з української, так і з польської сторони. Посольства УСРР у Варшаві та Польської Республіки у Харкові вчилися працювати, розширюючи коло своєї діяльності, й за три роки накопичили досвід, який можна було б використовувати у подальшому розвитку українсько–польських відносин.

У цей період активізувалася діяльність УСРР і з іншими державами. У квітні 1921 р. в Берліні було підписано протокол між УСРР та Німеччиною про обмін військовополоненими та інтернованими громадянами. Він засвідчив визнання радянської України Німеччиною де–факто. У серпні Україна уклала мирний договір з Литвою, а в листопаді – з Естонією. Одночасно проводилися переговори про визнання Росії та України і укладання з ними торговельних угод з Чехословаччиною та Італією.

7 грудня представники РСФРР та УСРР у Відні досягли домовленості з урядом Австрії про встановлення дипломатичних відносин. Повноважним представником УСРР у Відні було призначено Ю.М. Коцюбинського. Водночас визначалося за доцільне об'єднати в одне представництво дипломатичну місію України в Росії.

Другий період в існуванні УСРР припадає на роки 1923–1944 рр., коли Україна цілком зникла з міжнародної арени. Негайно після утворення СРСР були ліквідовані окремі дипломатичні представництва УСРР в інших державах, а всю діяльність на міжнародній арені, перебрав Народний Комісаріат Закордонних Справ СРСР.

Отак відбулась втрата Україною решток своєї державності та позицій на міжнародній арені.

1. ЗУ УСРР. –1920. – № 4.– С55. 2. Biesiedowski G.Z. *Pamiętniki dyplomaty sowieckiego*. – *Roznau*, 1929. 3. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОУ). – Ф.67. – Оп.1. – Спр.17. – Арк.2–4. 4. Збірник звітів Народних Комісаріатів УСРР за 1920р. – С.5–14. 5. Див.: Кульчицький С. Як вирішувалося “українське питання”: чи була радянська Україна в 1917–1922 роках незалежною? – С.66–70. 6. Конт Ф. *Революция и дипломатия: Х.Раковский*. – М.: *Международные отношения*, 1991. – С.20. 7. *Документы внешней политики СССР* (далі – ДВП СССР). – М.: *Госполитиздат*, 1959. – Т.3. – С.517–522. 8. Див.: Гетьманчук М.П. *Ризький мир*

(українсько-польські відносини періоду підготовки підписання і ратифікації Ризького договору 1921 р.). – Львів: Світ, 1998. 9. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1918–1928). – К.: Основи, 1996. – С.294–298. 10. Курс лекцій з історії України та її державності // За ред. Дециньського Л.Є. – Львів, 1999. – С.231. 11. Pruszyński M. *Dramat Pilsudskiego. Wojna 1920.* – Warszawa, 1993. – S. 286. 12. М.Єременко Т.І. Політичні та дипломатичні відносини радянської України з Польською Республікою (1921–1923 рр.) // Український історичний журнал. – 1998. – №4. – С.58. 13. Гетьманчук М.П. Ризький мир. – С.48. 14. Там само. – С.45–46. 15. Вісти. – 1921. – 9 жовт. 16. ЦДАВОУ. – Ф.4. – Оп.1. – Спр. 670. – Арк.107. 17. Єременко Т.І. Політичні та дипломатичні відносини радянської України з Польською Республікою (1921–1923 рр.). – С. 59. 18. ЦДАВОУ. – Ф. 4. – Оп. 1. – Спр.1061. – Арк. 11 19. Див.: Дьяченко А.Д. О.П.Довженко на дипломатичній роботі // Український історичний журнал. – 1994. – № 5. – С.137–138. 20. ДВП ССРСР. – Т. III. – С. 619–627. 21. Дециньський Л.Є., Яким С.С. Українська державність і міжнародні відносини України в період Центральної Ради // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. – № 584: Держава та армія. – 2007. – С. 3–13. 22. ЦДАВОВ, ф. 67, оп. 1, спр. 7, арк. 11–15. 25. ЦДАВОВ, ф. 4, оп. 2, спр. 670, арк. 107. 26. Там само, арк. 110. 27. Курс лекцій з історії України та її державності/ за ред.. Л.Є. Дециньського.– Львів, 1999, с. 267. 28. ЦДАВОВ, ф. 5, оп. 1, спр. 689, арк. 168. 29. Там само, арк. 110. 30. Курс лекцій з історії України та її державності/ за ред. Л.Є. Дециньського. – Львів, 1999, с. 96.